

Hvad gamle marknavne kan fortælle

En undersøgelse af marksystemer i Lumby sogn

Af *Viggo Bang*

Gennem et års tid har jeg arbejdet med en undersøgelse af de marksystemer, som var i brug i Lumby sogn nord for Odense før landboreformerne og udskiftningen af landsbyernes tilliggende omkr. år 1800.

Indledningsvis vil det nok være på sin plads at forklare, hvordan datidens agerbrug var indrettet. I princippet var en landsbys bymark opdelt i et antal vange (marker), og den driftsrotation, som brugtes dengang, trevangsbruget, gik ud på, at to vange var i brug med henholdsvis vintersæd (rug) og vårsæd (byg) det ene år, mens den tredje vang samme år lå som fælled til græsning for husdyrene. Året efter blev fælleden taget ind til korndyrkning, mens en af de andre lå som fælled o.s.v. På den måde nåede man hele bymarken rundt på 3 år.

Hver vang var underinddelt i et antal åse (skifter). Dette antal kunne variere fra nogle få til 20–25 åse i en vang. Størrelsen af disse kunne igen variere efter terræn og jordbund. Dels forsøgte man så vidt muligt at have samme jordkvalitet over hele åsen, dels havde bymarkerne dengang betydelig flere vandlidende arealer end nu, hvilket satte en grænse for, hvor stor den enkelte ås kunne blive. På kortet er med engsignatur vist de større vandlidende arealer, som disse var udbredt på udskiftningstiden, og man vil se, at der var meget store engarealer i de marker, som i nutiden dyrkes uden problemer af den art. I relation til ovenstående bemærkes, at på Fyn bruges ofte betegnelserne marker og skifter i stedet for betegnelserne vange og åse.

I den enkelte ås havde hver gård så en eller flere lange, smalle agre. Antallet af agre afhang dels af åsens størrelse, dels af de enkelte gårdes størrelse, idet en stor gård selvsagt havde flere agre end en lille. I reglen lagde man agrene således i terrænet, at pløjeretningen fulgte terrænhældningen. Derved kunne man få en ret effektiv overfladedræning i de render (agerrener), som adskilte de enkelte agre.

Hver af disse vange og de fleste åse havde navne, som kan læses ud af det materiale, som har været grundlaget for den omtalte undersøgelse, nemlig den markbog, som i 1682 blev udarbejdet som et forarbejde til Christian V's matrikel i 1688. Og en ikke ringe del af disse marknavne er af en sådan beskaffenhed, at de kan fortælle om fortidige tilstande.

Af listen ses det, at der ialt i sognet var 21 vange samt jorden til 3 enestegårde. Disse vange og enemærker indeholdt ialt 260 åse, hvortil

kommer et antal navngivne enge, så at antallet af navne ialt kommer op på ca. 330. Antallet af agre var ca. 6300 fordelt på ca. 60 gårde.

Af listen fremgår det, at flere vangenavne går igen i flere landsbyer. Således er der ikke mindre end 3 vange, der hed Vesterskovsmarken. Det drejer sig om C i Lumby, K i Anderup og T i Tårup. Det er alle vange, der ligger i den sydvestlige del af sognet. Hertil knytter sig L i Anderup, som hed Lavskovsmarken. Lavskoven, d.v.s. de lavere træarter, især hassel, tilhørte bønderne, som her kunne hente materialer til de kilometerlange risgårder, brændsel m.m. I modsætning hertil havde man højskoven med de store træarter som bøg, eg og ask, der tilhørte godsejeren. Lavskovsmarken er i nutiden mindet i vejnavnet Larsskovgyden, som altså faktisk er forkert stavet.

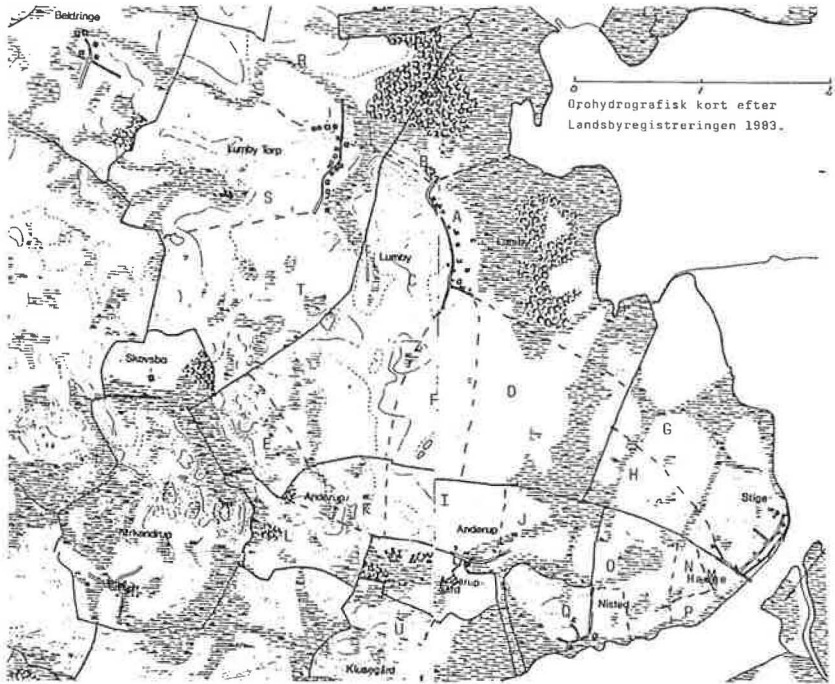
Inden for vang C i Lumby bymark findes desuden åsnavne som Gryskovs agre og Skovmålene. I Anderups vang K og L finder man Bøgene, Langtved, de stakkede Tvedstykker (tved = rydning), Hesselmålet, Elleagre samt Nisted skov, som må være den nuværende Rullekroskov ved Slettensvej vest for Anderupgård. I vang T ved Tårup findes Skovs agre, Grydskovs agre, Æbleløkken, Grydskovs banke og Skovmålet. Gårnavnet Skovsbo peger i samme retning, og fortsætter man mod vest ind i Allesø bymark, finder man, at den vang, som lå op til vang T i Tårup, hed Tokkeskovmarken.

Altsammen navne, der fortæller, at der engang har været skov i denne del af sognet. Skov, som siden er ryddet for at give plads for opdyrkning. Endnu så sent som i dette århundrede kaldtes et område syd for Rullekroskoven Ryddeskov.

I den nordlige del af sognet ses på kortet aftegnet et skovområde, som fandtes på udskiftningstiden, men hvoraf der nu kun er et par små skovparceller bevaret. Det er Dalskoven, som ligger i ådalen ved Lunde å. I Tårups vang R fandtes Dalskovs Løkke og Nordenskov (nord for Dalskov).

Men endnu et par steder findes skovnavne. I den vestligste del af vang S ved Tårup fandtes Skovs agre og Birke agre, der tyder på, at her også engang har været skov. Endelig synes der at have været et mindre skovareal ved Nisted, hvor man i vang P finder Skovløkken og De Stykker bag Lunden.

Et andet vangenavn, som går igen i flere bymarker, er Hedemarken. Det er vang D i Lumby, vang H i Stige, vang J i Anderup samt vang O i Hauge-Nisted. Disse fire vange ligger alle i samme område imellem Anderup og Stige, hvor de støder op til hinanden. Jorden er her temmelig sandet, og markbogens oplysninger om jordkvaliteten viser, at det er temmelig ringe jord. Hede-navnet har levet videre i Hedelundsgård, som var en udflyttergård fra Hauge, og nu, da gården er borte, har vi Hedelundsvej.

På kortet er anført vangenavnene i Lumby sogn på grundlag af materiale fra sidste halvdel af 1600-tallet. De enkelte vange er anført med bogstaverne A til U, jvf. den efterfølgende liste, og omtrentlige vangeskel er indtegnet.

I vang K ved Anderup lå desuden Hedeløkken, og nordligst i Tårups vang R lå en ås, der hed Heden. Dette sidste område kaldes nu Hedeager.

Også jordbunden har givet anledning til marknavne. Således går navnene Flinteagre og Stenagre igen ikke mindre end 6 steder, mens Sandagre, Sandstykker eller Sandbanke findes 4 steder.

Fugtige områder med navne som Damstykkerne, Trammes Dam, Grøftemålet og Strandagre findes 5 steder. En nu forlængst rørlagt og næsten glemt bæk, der kom fra Nisted mark og løb gennem Stige mark til den daværende strand i nord, Holebækken, gav navn til 3 åse i dette område.

Tidselmarken ved Hauge har næppe været særlig god. Noget bedre har nok Rugbjerg syd for Anderup været. Den mindes nu i Lille Rugbjergvej. 2 åse har navne, der fortæller om hør dyrkning, nemlig Hørlande og Hørkjærs agre.

Endelig findes omtalt Bjørnemose, som stadig findes som mose tæt nord for vejen mellem Allesø og Tårup.

Faconen på en ås kunne også give denne navn. Hvis åsen var trekantet, kunne det medføre navne som Spyds agre, Spydstykkerne eller Kileagre, hvoraf der findes 3 med det sidste navn.

Også samfærdselen har sat sig spor i navnestoffet. Syd for Lumby findes i nutiden et vejkryds, hvor den gamle Slettens Landevej fra Odense til Otterup krydser den nuværende Bladstrupvej, som over Lunde fortsætter til nordkysten. Det er begge meget gamle veje, men på Videnskabernes Selskabs kort fra 1770'erne kan man se, at de tidligere delte sig helt nede syd for skellet mellem Anderups og Lumbys bymarker. Derfor finder man både i Anderups vang K og i Lumbys vang C åse med navnet Mellemsvejs agre, som må have ligget imellem de to veje. I vang C har vejen mod Lunde passeret et vådt område ved Langvads agre, og længere mod nordvest, i vang S, hvor den samme vej passerede en bæk, der fra Bjørnemosen løber op gennem gadekæret i Tårup, lå Stenbros agre.

På samme måde passerede vejen fra Lumby til Stige i vang D over Evebækken ved De Agre ved Fjælebroen, mens en nu nedlagt vej fra Anderup til Lumby løb forbi Stente agre.

Vejen fra Lumby til Stige passerede i vang G forbi De Stykker ved Laurits Jensens hus. Dette hus kan faktisk identificeres, idet det findes afsat på udskiftningskortet over Stige mere end 100 år senere. Det må være det nuværende hus Kirkegyden nr. 126.

I 1600-tallet var det almindeligt, at enestegårde og adelige hovedgårde havde selvstændige navne. I Lumby sogn findes gårdnavne som Skovsbogård og Klusetgård, mens Særsløvhus, der lå syd for Anderupgård, nok må regnes for et husmandssted.

Anderupgård, som ellers var en nedlagt hovedgård fra middelalderen, og som omtales så tidligt som i 1302, havde mærkelig nok ikke eget navn i 1682. Her kaldes den konsekvent for gård nr. 11 i Anderup, men alene ved sit tilliggende kan den identificeres i forhold til de øvrige gårde. Navnet Anderupgård synes først at dukke op i folketællingen fra 1787. Derimod var det meget usædvanligt, at almindelige gårde i en landsby havde navne.

Af den grund er det måske lidt af en sensation, at ikke mindre end 2 gårde i Anderup er nævnt ved navn i 1682. Den ene er Enggård, der lå et par hundrede meter øst for Anderupgård. Det seneste stuehus af denne gård findes stadig, mens selve gårdtomten i 1988 blev bebygget med rækkehuse på adressen Anderupvej 47-79. Den anden er Overgård, som synes at have ligget, hvor nu Enggårdsvej 1 ligger. Denne gård blev ved udskiftningen flyttet ud til sin nye jord i vang L.

Enkelte gange støder man i marknavnene på menneskers erhverv. Tæt syd for Lumby, i vang F, lå Smedeagre, og på udskiftningsstiden i 1790'erne boede smeden i hvert fald i denne del af byen. I vang U finder man både en Store og en Lille Smedeholm.

Vest for Lumby, på den brede bakke imellem byen og skellet mod Tårup, lå en meget stor ås, der kaldtes Mølleagre. Den har intet at gøre

med den nuværende Lumby mølle, som ligger ca. 1 km syd for byen, og først er anlagt omkring 1820. Da der ikke findes brugbare vandløb i nærheden, kan der næppe være tale om, at her kan have ligget en vandmølle, og i biskop Jacob Madsens visitatsbog fra 1580'erne, altså ca. 100 år før markbogen i 1682, omtales heller ikke nogen mølle i Lumby. Man kunne måske derfor tænke sig, at der engang i middelalderen kan have stået en stubmølle på bakken, men at denne ellers ikke har sat sig spor i de skriftlige kilder.

Det store engområde imellem Klusetgård og Nisted, som i nutiden er inddæmmet i forbindelse med Odense kanal, var allerede dengang delt i to dele med hver sit navn. Den vestlige del ved den nuværende Otterupvej hedder stadig Bispeengen, og den ejedes dengang af bispeembedet i Odense. Den østlige del over mod Nisted hedder Munkemaen og ejedes af Sct. Knuds kloster i Odense.

Af en noget anden karat er 3 åsnavne i vang U, nemlig Galgeskov, Galgeskovs agre og Galgediel. Fra middelalderen havde Lumby sogn i retslig henseende hørt til Lunde herredsting, der omfattede 8 sogne vest for Odense fjord. I 1528 oprettede kong Frederik I imidlertid Næsbyhoved birk, som omfattede Lumby sogn, Kirkendrup, Næsby og Næsbyhoved, og dette birk havde tingsted ved Kluset.

En ås i Næsby bymark tæt syd for, hvor den nuværende Søhusvej munder ud i Slettensvej, hed omkr. 1800 Tingdiilen, og lidt øst herfor lå de 3 omtalte åse. At dette rettersted virkelig har været i brug, viser en indføring i Lumby kirkebog, der fortæller, at den 28. maj 1781 blev Maren Rasmusdatter fra Nisted henrettet på retterstedet ved Kluset, efter at hun havde myrdet sin mand. Senere er dette rettersted nok flyttet ca. 500 m mod vest, hvor navnet Galgebakke er knyttet til en bakke syd for den nuværende Søhusvej.

Vangenavnet Sørslev mark, vang U, synes sammen med gårdsnavnet Sørslevhus at rumme minder om en nedlagt bebyggelse, der har ligget imellem Klusetgård og Anderup. Det er samme navn som landsbyen Sørslev på Nordfyn.

Der kendes talrige nedlagte landsbyer rundt omkring på Fyn, og fælles for de fleste er, at jorden fortsat er blevet dyrket af de omkringliggende landsbyer, eller at der er oprettet hovedgårde eller enestegårde på jorden. Det synes også at gælde her. Den nordlige del er lagt til Anderupgård, en del har dannet grundlag for Klusetgård og Sørslevhus, mens den vang, der bærer navnet Sørslev mark, var delt mellem 3 gårde i Anderup, 2 i Nisted og 6 i Næsby, mens Næsbyhoved også havde en part.

Ikke alle marknavne fortæller dog direkte historie. En stor del siger ikke nutidens mennesker noget, mens andre synes at have en mere humoristisk oprindelse. 2 åse i Lumby hed således henholdsvis Kælling agre og Quinde agre. Det er vel næppe kvinderne, som har dyrket disse

marker. I Stige findes en ås ved navn Smørbæk, men faktisk blev denne jord i 1682 betegnet som »ringe havrejord«, hvilket var den dårligste klassifikation, en mark kunne få. Og endelig fandtes ved Klusetgård en eng, der bar navnet Barassen. Her »oversætter« stedsnavneforskerne navnet til bar-as, hvor as betyder røv. Så der har her ikke været noget at prale af.

Dette var en lille gennemgang af, hvad marknavne i et sogn kan fortælle. Man får noget at vide om, hvordan landskabet må have set ud engang. Hvor der engang har været skov eller hede, som siden er opdyrket. Men også noget om, hvordan dele af fortidens vejnet har løbet, samt at der har været smed, en mølle og et tingsted med tilhørende rettersted. Endelig en nedlagt bebyggelse, hvis navn har levet helt op til nutiden, idet navnet omtales så sent som på Generalstabens målebordsblade fra 1860'erne.

Liste over vangenavne i Lumby sogn 1682

Lumby:	A. Lædemarken	10 åse
	B. Frisbjergmarken	2 –
	C. Vesterskovsmarken	15 –
	D. Hedemarken	21 –
	E. Løkken	3 –
	F. Bakkenhøjsmarken	11 –
Stige:	G. Toftemarken	20 –
	H. Hedemarken	6 –
Anderup:	I. Kirkemarken	11 –
	J. Hedemarken	14 –
	K. Vesterskovsmarken	10 –
	L. Lavskovsmarken	24
Hauge-Nisted:	M. Lillemarken	6 –
	N. Tidselmarken	2 –
	O. Hedemarken	10 –
	P. Pløjland	2 –
	Q. Nisted Stormark	13 –
Tårup (Torp):	R. Lundemarken	20 –
	S. Mellemmarken	20 –
	T. Vesterskovsmarken	22 –
Kluset:	U. Særslev mark	6 –
Klusetgård:		5 –
Skovsbogård:		4 –
Særslevhus:		3 –
21 vange		260 åse